

УДК (477) 902.34:069.44:904

*Ілона Самойленко **

***ПОЛЬОВІ АРХЕОЛОГІЧНІ КОЛЕКЦІЇ ЯК ОСНОВА
МУЗЕЙНОГО ЗІБРАННЯ (НА ПРИКЛАДІ МУЗЕЮ
ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ)***

У статті запропоновано загальний огляд польових археологічних колекцій з Білозерського поселення IV – першої чверті III ст. до н.е. у складі музейного зібрання Херсонського державного університету. Визначено принципи формування польових колекцій та способи підготовки їх до музеєфікації, відмічено експозиційні можливості.

Ключові слова: археологія, колекція, музей, античність.

З середини 90-х рр. минулого століття припиняються масштабні археологічні дослідження експедицій Інституту археології Національної академії наук України (далі – ІА НАНУ) на території України, пов'язані з новобудовами через згортання фінансування. Натомість, від початку XXI ст. активними дослідниками пам'яток археології, окрім академічних, стають музейні та університетські експедиції [9, с.112].

Систематичне дослідження археологічних пам'яток дозволило накопичувати значні музейні зібрання, що, в свою чергу, викликало певну кількість проблем. Найбільш актуальним є питання зберігання у музейних фондах повних польових колекцій з однієї пам'ятки, що передбачено Законом України «Про охорону археологічної спадщини» (2004 р.) [10, с. 17]. Обмежені можливості фондосховищ державних обласних (або інших) музеїв породжують загальну тенденцію відбирати до своєї колекції артефакти придатні до експонування, тим самим порушується цілісність колекцій та втрачається необхідна для дослідника інформація.

Значну роль у сучасних археологічних дослідженнях відіграють університетські лабораторії, центри, громадські організації, що забезпечують дещо відмінний від академічного та музейного доступ до роботи з

* Старший лаборант археологічної лабораторії кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету

I. Самойленко. Польові археологічні колекції як основа музейного зібрання...

археологічними колекціями для науковців та студентів. Вони здійснюють експедиційну та науково-навчальну роботу, забезпечують кваліфіковану роботу з археологічним матеріалом. Отже, збільшення мережі установ, в яких можуть зберігатися археологічні колекції, може позитивно вплинути на ситуацію.

Музейне зібрання відрізняється від окремих польових колекцій принципами зберігання та обліку [11]. Музеефікація польових археологічних колекцій передбачає їх розділення на окремі групи зберігання (наприклад, нумізматики, металеві знахідки тощо) та виділення репрезентативних знахідок для побудови експозиції. В такому випадку, уникнути порушення цілісності польових колекцій можна, розділивши їх всередині на окремі групи матеріалів. Тобто, перегляд та уточнення принципів зберігання польових колекцій, також дозволить вирішити вищезазначену проблему.

Археологічне зібрання Херсонського державного університету (далі – ХДУ) налічує 14 польових колекцій з однієї пам'ятки – Білозерського поселення античного часу в Нижньому Подніпров'ї, що постійно досліджується експедицією ХДУ з 1998 р. [3]. На площі 3600 м² розкопу IV знайдено більше 100 тис. артефактів, з яких до археологічної колекції ХДУ відібрано більше 4 тис. знахідок. Роботи на цій пам'ятці та матеріали з неї є основним джерелом поповнення античного зібрання музею університету. Колекції зберігаються у науково-дослідній археологічній лабораторії ХДУ, що є базою роботи археологічної експедиції.

Формування колекцій польових сезонів відбувається безпосередньо в експедиції, що вимагає наявності чітких критеріїв відбору матеріалу, особливо масового. Визначальним тут є науковий підхід, що передбачає, в першу чергу, *інформативність знахідки*. Зокрема, це відбір всього профільного матеріалу, що має достатню збереженість та підлягає графічній фіксації. Матеріал, що не потрапляє навіть до допоміжного фонду, ретельно описується (по можливості, робиться креслення) в польових описах та щоденнику. Останнім часом все більше вказують кут збереженості знахідки, що дає додаткову інформацію при

I. Самойленко. Польові археологічні колекції як основа музейного зібрання...

застосуванні статистико-комбінаторних методів до масового археологічного матеріалу.

Фонди комплектуються польовими колекціями з однієї пам'ятки у хронологічному порядку досліджень. У кожній колекції матеріали з культурного шару та об'єктів розділено. Окремо зберігаються найбільш репрезентативні знахідки, що експонуються на тимчасових виставках, використовуються для проведення тематичних лекцій та лабораторних занять.

Антична колекція у зібранні ХДУ представлена знахідками з Білозерського поселення IV–III ст. до н.е., що є східною окраїною сільської округи Ольвії. Відповідно, основні групи знахідок визначаються за традиційним для античних пам'яток Нижнього Побужжя порядком або за їх процентним співвідношенням у колекціях [12] (цей принцип витримано, зокрема, у наукових звітах про розкопки). За цією схемою проводиться розподіл груп матеріалу в колекціях, що є початковим етапом музеєфікації археологічних матеріалів. Розглянемо загальну структуру зібрання.

У складі археологічних колекцій музейного зібрання ХДУ переважає кераміка – від 75 % до 90 % знахідок в кожному польовому сезоні. Найбільшу частину складають амфори середземноморських та понтійських центрів, представлені цілими формами та профілями. Іншу частину керамічного комплексу складають гончарний та ліпний посуд, співвідношення яких в колекціях нерівномірне, але в більшості переважає перший.

Гончарна кераміка представлена столовим та господарським посудом місцевого виробництва та імпортом. Чорнолакова кераміка представлена розписним і простим столовим посудом, що демонструє розмаїття форм – аксибаф, гутус, лебес, салух-сур, лекіфи, канфари, кіліки, миски, чаші, рибні блюда, тарілки, блюдці, солонки тощо. Простий столовий посуд представлено групами сіроглиняної, червоноглиняної, світлоглиняної кераміки та кухонної кругової кераміки. Це стандартні форми – глечики, лекіфи, горщики, каструлі, кубки, миски, чаші, що належать до місцевого виробництва. Імпортний посуд

I. Самойленко. Польові археологічні колекції як основа музейного зібрання...

цих технологічних груп суттєво вирізняється морфологією, складом та якістю глини, способом обробки поверхні тощо. У колекції також наявні одиничні екземпляри гончарної кераміки (фляга, ойнохойя, глечик з розписом у стилі Гадра тощо) [6, с. 85-96].

Невелику частку в загальному керамічному комплексі має товстостінна кераміка, що представлена в основному мисками та лутеріями, але є також фрагменти великих господарських посудин та археологічно цілий піфос.

Ліпний посуд з Білозерського поселення є виразною частиною керамічного набору колекції. Представлені горщики та миски скіфського і фракійського типів, чаші, фрагменти кубків, сито-дуршлаг та інші ліпні імітації форм гончарного посуду. Okремо слід виділити цілу ліпну «лячку», що є поки єдиною знахідкою, яку можна пов'язати з ливарним виробництвом на Білозерському поселенні [5, с. 260-261].

Okрему репрезентативну групу кераміки становлять світильники різних типів – одно- та дворожкові, типу «кувшинчик» тощо, які представлені у всіх технологічних групах керамічного комплексу.

Будівельна кераміка є важливою складовою колекції як для наукових студій, так і для побудови музейної експозиції. Представлена декількома цілими екземплярами черепиці та значною кількістю фрагментів. Показовою знахідкою є фрагмент керамічної труби (колекція 2003 р.) [1].

Вироби з глини, металу, кістки, скла та каменю становлять невелику, але досить виразну частину зібрання. В цій групі представлено найбільше індивідуальних знахідок. Зокрема, це теракоти, більшість з яких належить до культових. Унікальною знахідкою є фігурна посудина з зображенням масок Селена та Пана [7]. Глиняні грузила для рибальських сіток, прясла та необпалені грузила для ткацьких станків, лошила з ручок амфор представлені у всіх польових колекціях.

Серед металевих виробів переважають залізні (цвяхи, ножі, серпи, фрагменти псаліїв та ін.), бронзових менше, і представлені вони античними

I. Самойленко. Польові археологічні колекції як основа музейного зібрання...

монетами, фрагментом вінця посудини, наконечниками стріл, прикрасами (сережки, браслети, персні), є один медичний (або косметичний) інструмент. Свинець представлений у колекціях злитками, фрагментами застиглих крапель, а також готовими виробами – пряслицями, культовим «колесиком» (набірним пряслом ?) тощо.

Намистини зі скляної пасти, переважно єгипетського походження та літикскарабеоїд відносяться до одиничних знахідок.

Продукція з кісток тварин досить різноманітна – рашпілі, рукоятки, лошила, прясла та ін. Один полірований кістяний виріб пласкої округлої форми з отвором у середині має графіті на одній з поверхонь (знахідка 2004 р.) [2].

Велика група землеробських та господарських знарядь праці виготовлена з каменю. Це – зернотерки, розтиральники, пестики, точила, лошила, грузила для рибальських сіток. Є декілька екземплярів будівельного каменю – наприклад, п'яточний камінь з колекції 1998 р.

Керамічні набори, що походять з закритих комплексів та наземних об'єктів можуть стати основою презентаційної частини колекції. Окрему групу зберігання мають становити профільні частини амфор з клеймами та фрагменти кераміки чи цілі екземпляри з написами.

Отже, комплектування археологічного зібрання музею відповідає науковим принципам, що дозволяє мати цілісні колекції, які включають не тільки знахідки, придатні до експонування, але й масовий та допоміжний археологічний матеріал.

Допоміжний фонд складають остеологічні матеріали, що є окремою великою групою зберігання, зразки сирцевих цеглин, фрагменти глиняної обмазки, проби ґрунтів, зразки обвугленого дерева та мотузок, шлаки, зразки речовин, що містилися у керамічних посудинах, а також окремі артефакти, що мають незадовільний стан збереженості для включення їх до інвентарної колекції.

І. Самойленко. Польові археологічні колекції як основа музейного зібрання...

Опрацювання кісткових матеріалів здійснювалось співробітниками державних наукових установ. Так, визначення антропологічних знахідок за 2004–2005 рр. здійснено старшим науковим співробітником відділу біоархеології Інституту археології НАН України Т.О. Назаровою (всього 9 скелетів), результати яких було опубліковано В.П. Билковою [4, с. 294-307]. Аналіз археозоологічних матеріалів з польових колекцій 1998–2007 рр. виконав старший науковий співробітник відділу біоархеології Інституту археології НАН України О.П. Журавльов. Іхтіозоологічні рештки досліджено молодшим науковим співробітником Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України Є.Ю. Яніш [8].

Систематичне співробітництво археологічної лабораторії з професором кафедри ботаніки ХДУ, доктором біологічних наук І.І. Мойсієнком протягом 2009–2012 рр. дозволило отримати палеоетноботанічні визначення методом флотації, результати яких подано у наукових звітах про розкопки на Білозерському поселенні.

Системне накопичення матеріалів дозволило сформувати значні колекції та поставити питання про необхідність розширення площі фондосховищ та оформлення стаціонарної експозиції. Поступова музеєфікація польових колекцій археологічного зібрання Херсонського державного університету дозволить підготувати основу для висвітлення їх експозиційних можливостей, відобразити наукову роботу археологічної експедиції та забезпечити навчальну функціональність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Былкова В. П. Отчет о раскопках на Белозерском поселении экспедиции Херсонского государственного университета в 2003 году / В. П. Былкова. – Науковий архів Інституту археології НАН України (далі – НА ИА НАНУ). – № 2003/70.

2. Былкова В. П. Научный отчет о раскопках на Белозерском поселении экспедиции Херсонского государственного университета в 2004 году / В. П. Былкова. – НА ИА НАНУ. – № 2004/48.

3. Былкова В. П. Нижнее Поднепровье в античную эпоху (по материалам раскопок поселений) / В. П. Былкова – Херсон : Издательство ХГУ, 2007. – 244 с.

4. Былкова В. П. Новые данные о Белозерском поселении в устье Днепра / В. П. Былкова // Причерноморье в античное и раннесредневековое время. – Ростов-на-Дону, 2013. – С. 294–307.

5. Билкова В. П. Пізній горизонт на Білозерському поселенні (розкопки 2012–2013 рр.) / В. П. Билкова, С. О. Немцев, І. Ю. Самойленко // Археологічні дослідження в Україні 2013. – Київ, 2014. – С. 260–261.

6. Билкова В. П. Сіроглиняна кераміка Білозерського поселення / В. П. Билкова, І. Ю. Самойленко // Археологія. – 2014. – № 1. – С. 85–96.

7. Былкова В. П. Фигурный сосуд с Белозерского поселения / В. П. Былкова // Древнее Причерноморье. – VIII. – Одесса, 2008.

8. Билкова В. П. «Борисфен найбільш корисний людям» : іхтіологічні археологічні дані / В. П. Билкова, Є. Ю. Яніш // Археологія. – № 3. – 2010.

9. Гаврилюк Н. О. Польові археологічні дослідження в Україні у 2002–2007 рр. / Н. О. Гаврилюк // Археологія. – № 2. – 2009. – С. 112–118.

10. Закон України «Про охорону культурної спадщини» // Археологія. Спеціальний випуск. – 2004. – 22 с.

11. Інструкція з музейного обліку, зберігання та використання пам'яток державної частини музейного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/88140>

12. Крыжицкий С. Д. Сельская округа Ольвии / С. Д. Крыжицкий, С. Б. Буйских, А. В. Бураков, В. М. Отрешко. – К. : Наукова думка, 1989. – 238 с.

В статтє предложєн общий обзор состава полевых археологических коллекций, происходящих с Белозерского поселения IV – первой четверти III в.в. до н.е., в составе музейного собрания Херсонского государственного

университета. Определено принципы формирования полевых коллекций и способы подготовки их к музеефикации, отмечены экспозиционные возможности.

Ключевые слова: археология, коллекция, музей, античность.

The article offers a general overview of field archaeological collections from Belozerskoe settlement IV - first quarter of III BC as part of museum collections of Kherson State University. The principles of forming field collections and methods of preparing them for museumification, marked with expositional opportunities. Propose a review of Antiquities, displays the existing order in the archaeological science to describe groups of finds acceptance, especially for Olbia and monuments of its chora. The main part of the collection is represented by wheel made pottery and handmade ware. Present amphorae and dining sets and kitchen utensils can become the basis for the presentation of the collection. Expressive parts of the collection are the findings of a special purpose (lamps, terracotta, etc.) and products from pottery, metal, bones, glass and stone. Separately, determine the composition of a support fund collection. Archaeozoological materials are processed to a greater extent than others, ichthyological data is entered into scientific circulation.

Key words: archeology, collections, museum, antiquity.